

ELHUNYT HAMBURGER KLÁRA



**(Budapest, 1934. szeptember 29. – 2025. augusztus 18.)
zenetörténész, Liszt-kutató, az MTA doktora.**

I. SZUBJEKTÍV ÖNÉLETRAJZ¹

A megtisztelő felkérésnek eleget téve mindenekelőtt azt kell elmondanom, hogy mélységesen szégyellem magam. Szégyellem magam a németek által elgázósított és a magyar nyilasok által Pesten a Dunába lőtt, falhoz csapott 85 000 magyar – és a milliónál is több meggyilkolt európai – zsidó gyerek emléke előtt, amiért nekem szerencsém volt, és még mindig itt vagyok. Kilenc és fél éves voltam, amikor a németek megszállták Magyarországot. Budapest szívében laktam, így megúsztam az Auschwitzba deportálást, és a sárga csillaggal megbélyegzett, zsúfolt házban, szeptember végén, megérhettem a tizedik születésnapomat. A nyilasuralom alatt a Dunába lövetéstől csak hajsztál választott el: az Oktogonon (akkor: Mussolini tér) bujkáltunk a szüleimmel, két bátor hölgnél. Karácsonykor – egy feljelentés nyomán, számos ember Dunába lövése után – beállított egy fegyveres nyilas (az én csengőfrászmom innen ered!), aki visszadobta hamis papírjainkat. Szüleimmel én is kabátban, sapkában álltam már, hogy a két saroknyira levő Andrássy út 60.-ba (a mai Terror Házába) kísérijen. Szerencsénk volt: közeli vesztét érezve ezúttal meggondolta magát, s az ostrom alatt bújtatóink lakásában bujkált. Ez alatt a háromnegyed év alatt – amelynek megaláztatásai és rettegései egész további életemet meghatározták – agyonféltett kislányból egyszeriben felnőtté váltam, máig a legrészletesebben emlékszem mindenre.

¹ Készült a Napút Online felkérésére 2003-ban.

Kiűzetésünkig egymást is nagyon szerető szülők szép és meleg otthonában gyerekeskedtem. Édesapám, dr. H. István, a Park Szanatórium műtősebész főorvosa volt. Szüleim roppant puritánul éltek, így is neveltek. Nekik köszönhetem, hogy születésemtől tanultam idegen nyelveket (beszélni német gondozónőmtől, ötéves koromtól már franciatanár is járt hozzám), és erre a háború után, súlyos anyagi gondjaik ellenére is áldoztak. (Némettudásomat ápoltam, franciául és angolul tanultam. E nyelveken beszélek, olvasok, írok. Sajnálom, hogy az iskolai oroszból úgyszólván semmi sem maradt meg. Olaszul zeneakadémistaként kezdtem tanulni, valamennyire beszélek, olvasok.) Második elemista koromtól tanultam zongorázni, nagyon jó tanártól.

Mindhárman túléltek az üldöztetést, a háborút, de apám elvesztette egzisztenciáját. Kórházi osztályt, amire a diszkriminációs törvények miatt mindig hiába vágyott, az új urak sem adtak. 1945 nyarán – az elviselt meghurcoltatások következményeképpen – súlyos infarktust kapott. Később sem hagyták operálni, csak rendelőintézeti ambulanciákon dolgozhatott. Amikor Sztálin megindította a „zsidó orvosok” kirakatperét, hullámai Magyarországot is elérték. Következtükben az újabb infarktus – 1952 decemberében, Sztálin halála előtt néhány hónappal – elvitte. 59 éves volt, anyám 41, én 18, érettségi előtt álltam.

A Budapesti Zenei Gimnáziumban érettségiztem, zongora főszakot a Konzervatóriumban végeztem. Két félévből vizsgáztam az ELTE francia–magyar szakán, majd – másodszori kísérletre – 1954-ben felvettek a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola zenetudományi szakára. Életem nagy adománya ez az öt év: csodálatos, zseniális tanárok tanítottak. Közben, a forradalom után, férjhez mentem. Kertész Iván operaszerkesztő-kritikussal megismerkedésünk 50., házasságunk 47. évében járunk.



Hamburger Klára és Kertész Iván megismerkedésük helyszínén, a Zeneakadémián

Diplomamunkámmal – kislányom, Márta születése miatt – két évet késtem. Már ennek tárgya is Liszt Ferenc volt, azóta is az ő élete és művészete maradt tudományos munkám fókuszában. Róla írott monográfiám (Budapest, 1966) minden újabb verziója (1973: németül, 1980: magyarul, 1987: németül és angolul) bővített és javított változat volt. Műveiről részletesebb elemzéseket *Liszt-kalauz* (1987) című könyvemben publikáltam. 1981-ben lettem a zenetudományok kandidátusa, 1982-ben bölcsészdoktor, 2003-ban pedig (két, Liszt családi leveleit tartalmazó kötet és számos tanulmány elismeréseképpen) az MTA doktora. Tudományos munkámat aktív koromban csak szabad időmben végezhettem: néhány évet könyvtárosként, az MTA könyvtárában, illetve az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában töltöttem. 24 évig voltam a Gondolat Könyvkiadó irodalmi és művészeti szerkesztőségének felelős szerkesztője. Megszenvedtem a kötelező ön- és sokszoros cenzúrát, a főnökség inkorrekttségét. Sohasem tartoztam a kegyeltek közé. 1989 őszén, 55. évemet épphogy betöltve, akaratom ellenére, nevetséges javadalmazással, nyugdíjaztak. Édesanyám még örülhetett a rendszerváltásnak: 1991-ben halt meg.

A Liszt Ferenc Társaságnak 1992 óta főtitkára vagyok; próbálom életben tartani ezt a száztíz éves non-profit civil egyesületet mint egy kis szigetet, ahol, európai értelemben vett polgári stílusban, kulturális értékeket, Liszt szelleméhez méltó, humánus, toleráns eszméket őrzünk és ápolunk, pusztá szerelemből. Félek, már nem sokáig. Elsüllyed a klasszikus zene iránti érdektelenség okán. Attól tartok, ma, itt, az agresszivitás és arrogancia, a brutalitás, az olcsó, primitív szórakoztatóipari termékeket kultúrának minősítő korunkban sokak számára már nem érték, amit én annak tartok: a tisztesség, az emberiesség, a mások iránti tapintat és türelem, a magasrendű kultúra, a környezet, a természet tisztelete, féltő szeretete.

Azzal szeretném befejezni, ami pozitívum az életemben. A családom: a férjem, a lányom, a férje, 1999-ben született Juli unokám, a barátaink. A (művészi) zene, az irodalom, a társ-művészetek, a természet, a szép helyek (itthon mindenekelőtt a Főváros és a Balaton északi partja), az utazás. Érdeklődésem erősen behatárolt: jártam már Izraelben, Észak-Amerikában, de Európa-centrikus, mindenekelőtt Itália-rajongó vagyok. Nincs se telkünk, se nyaralónk, de Európában alig van ország, ahová ne látogattam volna el. Ami nagy szó, ha meggondolom, mely korban, hol éltem én e földön.

II.
LÁSZLÓ FERENC
ANTI-KARRIER
Születésnap beszélgetés Hamburger Klárával²



Felvégi Andrea felvétele

- *Hogyan emlékszik vissza a pályakezdés éveire?*
- 1953-ban, a Bartók Béla Zenekonzervatóriumban, zongora főtárgyból végeztem (ugyanakkor érettségiztem a Zenei Gimnáziumban), és – hála szüleim áldozatos nevelésének – több idegen nyelven beszéltem. Ennek ellenére elsőre nem vettek fel a Zeneakadémia zenetudományi szakára. Egy évig francia-magyar szakos bölcész voltam, s közben nagyban készültem a második próbálkozásra. Szabolcsi Bence tanácsokat adott a felkészüléshez: szakdolgozat szintű tanulmányt várnak. De minthogy szolfézsból sem voltam jó, járjak vendéghallgatóként Szőnyi Erzsébet zeneakadémiai óráira. Itt ismertem meg a férjemet, Kertész Ivánt is, aki karvezetés szakra járt, s akit 57 évi házasság után néhány hete veszítettem el. Iván telefonálta meg, hogy második nekifutásra felvettek.
- *Az ötvenes évek Zeneakadémiája már történelmi távolságban van a mai olvasótól. Az ön tanárai közül pedig néhányra zenetörténeti legendaként emlékezünk, míg más professzorok neve ma már csak alig-alig rémlik.*

² Muzsika 2014/10.

– A Zeneakadémiára, s ott a Zenetudományi tanszakra járni – életem csúcspontja volt. Az elsők Kroó Györgyék voltak, a második évfolyamban Pernye Andrásék jártak, a harmadikban Somfaiék. Engem a negyedik évfolyamban vettek fel, 1954-ben. Hárman végeztünk itthon, de már csak én élek közülünk. Évfolyamtársam volt Fábián Imre, aki a hetvenes évek elején emigrált, az Opernwelt főszerkesztője lett, s már 14 éve meghalt, valamint Somfainé Révész Dorrit, aki sajnos már szintén elhunyt. Akkor még egészen más, sokkal intimebb volt az oktatás: semmilyen elektromos eszköz nem létezett (gramofon csak nagy ritkán). Csodás, nagyszerű muzsikos, tudós tanáraink voltak! A kiemelkedően nagy tudású, elbűvölő Bartha Dénessel reneszánsz kórusokat énekeltünk, később lemezeiről klasszikus kamarazenét, dalirodalmat hallgattunk. A többiek remekül zongoráztak, mi meg körül ültük a hangszert. Leborultunk Szabolcsi Bence nagysága, átfogó műveltsége előtt (a teljes zeneirodalmat emlékezetből játszotta), s éreztük a magunk kicsinységét, de igazság szerint tanulni, profitálni nem az ő óráiból tudtuk a legtöbbet.

Bárdos Lajos, a történeti zeneelmélet és a prozódia tanára volt mindnyájuk közül a legzseniálisabb koponya, és tanulni is rengeteget lehetett tőle. Gárdonyi Zoltán (ellenponttant, formatant tanított, egész éves Bach- illetve Liszt-kurzust tartott) egészen kiváló pedagógus volt, sok minden meg is maradt abból, amit tanított. Nagyrészt neki köszönhetem, hogy Liszt-kutató lettem. Kókai Rezső (stílustörténetet tanított) csodálatos adottságokkal megáldott és rendkívül művelt muzsikos volt: hatalmas Strauss-partitúrákat blattolt, gyönyörűen játszott Schumann-t, kései Beethoven-szonátákat. Wagner volt a szíve csücske; Pernye írta le azt az emlékezetes órát, amikor Kókai a Trisztánt játszotta, aztán könnyes szemmel azt mondta: ne haragudjanak, ma nem tudok erről beszélni, és kirohant a teremből. Neki Fábián Imre volt a kedvenc tanítványa, később írtak is közösen egy könyvet a huszadik századi zenéről. Kókai (akárcsak Bartha Dénes) a lakásán is vendégül látott bennünket, s később meg is látogatott, hogy megnézzék a kislányunkat. Nekem ő volt a kedvenc tanárom, kis könyvet is írtam róla (zeneszerzőként sajnos nem volt olyan jelentős). Szerettük az aranyos, jó zeneszerző Maros Rudolfot (hangszerelést tanított), az ő lakásán hallottuk talán 1958-ban – legelőször a Wozzecket.

– *Milyen volt a zeneakadémiai élet ezekben a viharos esztendőkből?*

– Ezek már a Rákosi-korszak kicsit enyhébb évei voltak. De azért Bartóktól csupán kiválogatott műveket lehetett megszólaltatni. Így aztán, amikor

Losonczy Bandi és Horváth Jóska (mindketten emigráltak 1956-ban) eljátszották a Kétzongorás szonátát - az kisebb forradalmat jelentett. Még nagyobb, amikor Ivánék (a Rádiókórus) Vásárhelyi Zoltán vezényletével, Palló Imre szólójával, előadták Kodálytól a Zrínyi szózatát. Hogy mi történik a nyugat-európai zenében, arról nem tanultunk, de még Gustav Mahler sem szerepelt a tananyagban. Kókai óráin hallottuk először, mi az a Reihe, és ő beszélt Adornóról is.

– *Mire emlékszik 1956-ból, amikor harmadéves volt?*

– 1956. október 23. delén Mihály András tanár úr (aki a Bartók-műveknek is főcenzora volt, de amúgy remek muzsikus) toborozta a hallgatókat, hogy menjünk mind tüntetni a lengyel ügy mellett. Nekem anyámmal volt megbeszélve találkozóm, így nem mehettem. Egyébként is, akkor még nagyon közel volt 1944, amikor 9-10 éves koromban sárga csillagot viseltem, és féltem a megjegyzésektől, ha most magyar kokárdát tűzők az orrom alá. Nem vettem részt semmiben 1956-ban. 1957 nyarán, negyedév előtt mentem férjhez Kertész Ivánhoz, kölcsönösen sokat tanultunk egymástól. Engem még Zathureczky Ede vett fel. A forradalom után a Zeneakadémián egy triumvirátus vitte az ügyeket: Szabolcsi, Kadosa Pál meg a szörnyű Szabó Ferenc, aki végül egyedül maradt meg rektorként. A Kádár-korszak retorzióinak, rágalmazásainak visszataszító légköre uralkodott. A legutolsó félévben, 1959-ben, amikor a kisbabámat vártam, és a vizsgáimat letettem, feketelistára kerültem: „csak”. Sok év után úgy mondták, azért, mert egy műveletlen marxizmus-tanár helyett vissza szerettük volna kapni a régebbit, a műveltet.

– *Hogyan alakult a pályafutása a Zeneakadémiáról kikerülve?*

– Még a feketelista idején kerültem az MTA kéziratárába, a Podmaniczky-Vigyázó-féle – akkor még feldolgozatlan – hagyatékot katalogizáltam. Ott nagyon szerettem lenni, de mire szülés után (3 hónap!) visszamentem, lecserélték az igazgatót, s az ő egyik ismerősének kellett a helyem, engem meg áthelyeztek a kölcsönzéshez, a nemzetközi cseréhez. A gyakornoki év után egy évig félállásban voltam ott. Csak munkaidő után foglalkozhattam a diplomamunkámmal (Lisztről és Wagnerről szolt), két év alatt készült el, 1961-ben, kitüntetéses oklevéllel lettem zenetörténész. Akkor Falvy Zoltán bekerült az alakuló Bartók Archívumba, én pedig az ő helyére, a Széchényi Könyvtár Zeneműtárába. Vécsey Jenő volt a főnököm, akit apámként szerettem, s még ott

dolgozott Somfai Laci, Kecskeméti Pista – rengeteget tanultam tőlük. Nem volt még kész a diplomadolgozatom, amikor Pernye András elvitt a Gondolat Kiadóba, ahol akkoriban jelentek meg a Kis Zenei Könyvtár kötetei. Volt még néhány szabad téma, a Couperin-kötetet nagyon ajánlgatták, de szabad volt Liszt is, így én őt választottam. Nagy kihívás volt, amibe szinte hályogkovács módjára vettem bele magam. Bár Bartók Lisztről tartotta akadémiai székfoglalóját, Gárdonyi, Kókai alapvetően fontos Liszt-disszertációval doktorált, Szabolcsi pedig éppen akkor „fedezte fel” a kései Liszt jelentőségét, magyar biográfia Lisztről akkoriban csak a Harsányi Zsolt-féle regényes életrajz, a Magyar rapszódia létezett. Nem volt még sem lemez, sem új partitúra, új összkiadás, s voltaképpen az angol Liszt Society néhány figyelemre méltó kiadványán és a kiváló Humphrey Searle The Music of Liszt című kötetén kívül épp apálya volt itthon és a nagyvilágban is az azóta világszerte nagy elánnal folyó Liszt-kutatásnak. 1966-ban jelent meg Liszt-monográfiám első változata, a Kis Zenei Könyvtárban. Azóta szinte egész életemben ezt a kötetet írtam újra és újra. (A másik ilyen könyvem: az 1985-ös Liszt-kalauzból 2010-ben lett Liszt Ferenc zenéje.) Németül és angolul is megjelent, több kiadásban, mindig felfrissített anyaggal, kiegészítve és kijavítva. Amerikában még el is lopták az 1986-ban, a Corvinánál megjelent angol változatot.

Visszatekintve: az én pályafutásom antikarrier. Tisztában vagyok képességeim szűk határaival, de nagyon szerettem volna kutató lenni. 1971-ben tettem le a kandidátusi vizsgáimat, 1981-ben lettem kandidátus, hamarosan az egyetemmé avanszált Zeneakadémia bölcsészdoktora. Ám soha nem jutottam be a Zenetudományi Intézetbe: nem is jelentkeztem, s nem is hívtak oda; tudományos fokozatom, munkáim ellenére sem tartottak rá méltónak. Így évtizedeken át csak a munkaidőm lejárta után foglalkozhattam tudományos munkával, és sokáig a külföldi kiküldetések, konferencia-meghívások, ösztöndíjak is elkerültek. Még az eisenstadti Liszt-kongresszusokból is kihagytak a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján (amelyeknek anyaga a Liszt-Studien négy kötetében megjelent, és számos hazai kutató vett rajtuk részt), pedig akkor már sok mindent publikáltam. A Minisztérium Zenei osztálya révén, negyvenen felül jutottam néhányszor kutatói ösztöndíjhoz: 1976-ban Rómában (a kandidátusi értekezésemet Liszt római éveiről írtam volna, aztán beledolgoztam az anyagot a Liszt-monográfia 1980-as magyar kiadásába, s a könyv lett a disszertáció), később háromszor Párizsban. Kétszer dolgozhattam Bayreuthban, a Richard-Wagner-Archivban: 1989-ben Soros-ösztöndíjjal, 1996-ban egy német kutatói stipendiummal.

Utóbbi munkáimból Belgiumban, illetve Ausztriában megjelent levélkötetek születtek, ezek megvédésével nyertem el 2003-ban az MTA doktora címet.

– *1966 és 1990 közt főállásban a Gondolat Kiadó Irodalmi és Művészeti szerkesztőségének felelős szerkesztőjeként dolgozott. A Gondolat a TIT kiadója volt, s ha igaz, a politikai megfelelés fő szempontja mellett intrikák, személyi ellentétek is befolyásolták arrafelé a munkakörülményeket.*

– Nem szerettem a Gondolatot – hiszen másutt akartam volna dolgozni. Ezen felül a főnökség ott tett keresztbe, ahol csak tudott. Burzsoának voltam elkönyvelve, akinek fontosabb a zenekutatás, mint a könyvkiadás. Bizalmatlan volt a légkör, rettenetesen nehezen viseltem a kádári külső-belső és ön-cenzúrát. Ez nemcsak az ideológiára vonatkozott. Vigyázni kellett, melyik orosz művész mikor marad Nyugaton: például az Ojsztrahról szóló kötet diszkográfiájából ki kellett hagyni Beethoven Hármasszertáncának felvételét, mert a csellista Rosztropovics volt. Igor Markevitch önéletrajzában nagy körültekintéssel el kellett kenni a szovjet-finn háborúra vonatkozó részleteket. Klaus Mann mély empátiával megírt Csajkovszkij-regénye pedig, miután Tandori Dezső már remekül lefordította, azért nem jelenhetett meg, mert a kiadó igazgatónője „elővigyázatosságból” beküldte az anyagot a szovjet követségre. Mindennek ellenére szerkeszthettem olyan műveket is, amelyekre jó visszagondolnom. Ilyen volt Pernye Berg-kötete, Somfai Webern-könyve, Szőllősy Honeggerének második, Ujfalussy Bartókjának második-harmadik kiadása, Dobszay Magyar zenetörténete, Sárosi Bálint alapkönyve, a Cigányzene, Fodor András Stravinsky-életrajza, a Miért szép századunk zenéje? és a Miért szép századunk operája? című tanulmánykötet. 1989 őszén, 55. évemet betöltve, minden szokásos, előzetes anyagi „felpumpálás” nélkül elküldtek nyugdíjba.

– *A tudományos pályafutása viszont ezután lódult meg igazán.*

– Már nyugdíjasként, 1991-ben. Meixner Mihály ajánlására kért fel Forrai Miklós tanár úr a Liszt Társaság főtitkári tisztségére. Ekkor, ebben a kis civil egyesületben (14 évig dolgoztam ott, „szerelemből”) éreztem először, hogy „a helyemen vagyok”. Akkor kezdtem mindenfelé előadni, s magam is szerveztem három olyan nemzetközi kongresszust, amelyekre idehívhattuk a legjobb hazai és külföldi Liszt-kutatókat. 1994-ben kaptam meg az amerikai Liszt-Társaság Award for Excellence-ét, 2007-ben a Szabolcsi-díjat (mindenki azt hitte, hogy már rég megkaptam...). 2005-ben lemondtam a főtitkárságról. Közben kétszer

(1999-ben és 2002-ben) felkértek Liszt-kurzust tartani a Zenetudományi tanszakon. Többször vettem részt a Doktoriskola DLA és PhD szigorlati bizottságában, és opponense voltam több, Liszt-témájú PhD disszertációnak. Mint „nagydoktor”, tagja vagyok az MTA Zenetudományi Bizottságának. A bicentenárium évében, 2011-ben még sokfelé előadtam, s volt négy könyvbemutatóm is: a kiegészített, kottapéldákkal és új fejezetekkel bővített Liszt Ferenc zenéjét Batta András szíves közreműködésével prezentáltam a Zeneakadémián, egészen újra írt Liszt-monográfiám német nyelvű kiadását (Franz Liszt. Leben und Werk. Böhlau Verlag, Weimar-Köln-Wien 2010) Weimarban, Eisenstadtban, majd Bécsben, a Buchmessén. S legnagyobb kitüntetés gyanánt: Nagy Péter javaslatára tagja lehettem a Budapesti Nemzetközi Liszt Ferenc Zongoraverseny zsűrijének, egyedülként, aki nem tudta volna lejátszani a versenyprogramot. 2012-ben még kutathattam Berlinben, s össze is kapartam egy-két dolgozatra, előadásra valót. Tavaly egyik opponense voltam Tallián Tibor nagydoktori disszertációjának.

2013–14-ben már sehová sem utazhattam, se a férjemmel, se nélküle. Évtizedek után visszaültem a zongorához (főleg a Wohltemperiertes Klavierből játszom), és beiratkoztam az Országos Idegennyelvű Könyvtárba. Szépirodalmat olvasok, több nyelven, sok zenét, mindenekelőtt kamarazenét hallgatok. Most, amióta elvesztettem a férjemet, nem könnyű odafigyelnem. 2014. augusztus 31-én én vettem át helyette a gyémántdiplomáját: nehéz szívvel, hiszen 60 éve már ott voltam a diplomakoncertjén. Van egy drága lányunk, vőnk, gimnazista kislány unokánk. Ám a darab véget ért, már csak a szóló-codetta van hátra, ezt igyekszem elegánsan eljátszani.

III. HAMBURGER KLÁRA BIBLIOGRÁFIÁJA³

a) Külföldön kiadott könyvek.

Franz Liszt: Lettres à Cosima et à Daniela. Présentées et annotées par --.
[Előszó: 1-22.old.] /Collection 'Musique – Musicologie' dirigée par Malou Haine./ Sprimont [Belgique], 1996, Mardaga.

Franz Liszt Briefwechsel mit seiner Mutter. Hrsg. und kommentiert von --.
[Előszó: 13-37.old.] /Festausgabe zum zehnjährigen Bestehen der Kulturpartnerschaft Bayreuth – Burgenland. Hrsg. und Verlag: Amt der Burgenländischen Landesregierung. Red. Dr. Gerhard Winkler. Übers. Renate Mugrauer./ Eisenstadt, 2000

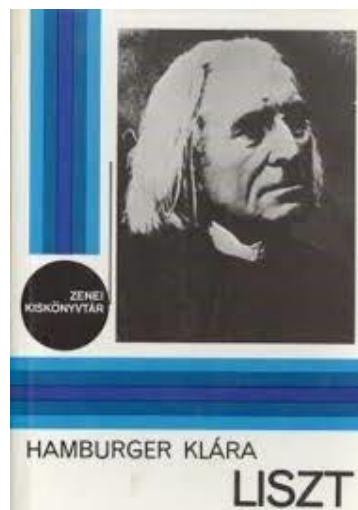
Franz Liszt. Leben und Werk. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 2010.

b) Belföldön kiadott könyvek.

Liszt Ferenc. /Kis Zenei Könyvtár, 34./ Bp. Gondolat, 1966

Kókai Rezső. /Mai Magyar Zeneszerzők. / Bp. Zeneműkiadó, 1968.

Franz Liszt. Deutsche Übertragung von der Verfasserin. Bp. Corvina, 1973.
[Javított, bővített változat.]

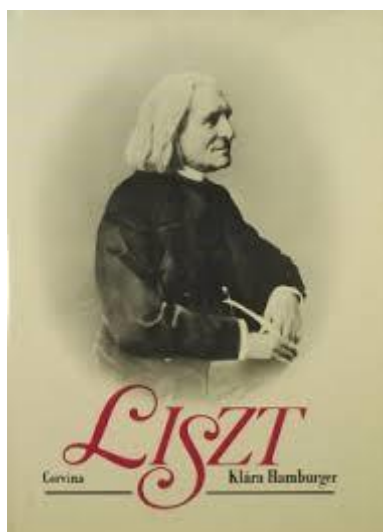


Liszt. /Zenei Kiskönyvtár. / 2., javított, bővített kiadás. Bp. Gondolat, 1980.

³ Hamburger Klára bibliográfiáját leánya, Kertész Márta juttatta el a Parlandóhoz 2024-ben.



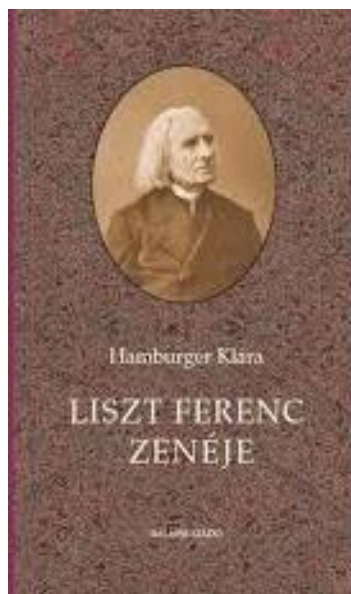
Liszt Kalauz. Bp., Zeneműkiadó, 1986.[Zenekari művek – Vokális művek (oratóriumok, misék) – Zongoraművek.]



Franz Liszt. 2., erweiterte, verbesserte Auflage. Deutsche Übertragung von der Verfasserin. Bp. Corvina, 1987

Franz Liszt. Translated by Gyula Gulyás, transl.rev. by Paul Merrick. Bp. Corvina, 1987

Franz Liszt Leben und Werk. Köln-Weimar-Wien, Böhlau 2010.



Liszt Ferenc zenéje. (A Liszt kalauz javított, bővített, kottapéldákkal illusztrált kiadása.) Bp. Balassi, 2010.



Nem pusztán zenész. Tanulmányok Liszt Ferencről. /Musica Scientia/. Bp. Rózsavölgyi és Társa., 2019.

c) Nemzetközi folyóiratban vagy gyűjteményes kötetben megjelent tanulmányok.

Kötetben

„Ob sich ihm wohl je die Pforte der Unsterblichkeit erschließt?” In: *Weimarer Liszt-Studien I.* p.110-122. Red. Uta Eckardt, Wolfram Huschke, Wolfgang Marggraf. Hrsg. vom Kulturbund der DDR. Weimar, 1987.

„Franz Liszt und die Zigeuner.” In: *Liszt und die Nationalitäten*. Bericht über das internationale Musikwissenschaftliche Symposium Eisenstadt, 10.-12.März 1994. Hrsg. Gerhard J. Winkler. p.62-73. /Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Bd. 93./ Eisenstadt, 1996.

„Franz Liszt und die Zigeunermusik.” In: *Die Musik der Sinti und Roma. Bd.I: Die ungarische „Zigeunermusik”*. p.83-98. Hrsg. Anita Awosusi. Schriftenreihe des Dokumentations- und Kulturzentrums Deutscher Sinti und Roma. Heidelberg, 1996.

„Program and Hungarian Idiom in the Sacred Music of Liszt.” In: *Analecta Lisztiana II: New Light on Liszt and His Music*. Essays in Honor of Alan Walker’s 65th Birthday. Ed. by Michael Saffle and James Deaville.p.239-251. New York, Stuyvesant, Pendragon Press, 1997.

„Liszt and French Romanticism: His Lieder on Poems by Victor Hugo and Alfred de Musset.” In: *Liszt the Progressive*. p.55-75. Ed. by Hans Kagebeck and Johan Lagerfelt. /Studies in the History and Interpretation of Music. Vol.72. / The Edwin Mellen Press 2001. Lewiston-Queenston-Lampeter, 2001.

„Franz Liszt: 1811-1886.” In: *The Liszt Companion*, p.3-28. Ed. By Ben Arnold. Greenwood Press, Westport, CT – London, 2002.

„Franz Liszt und die ’Zigeunermusik’”. In: *Musik der Roma in Burgenland*,p. 83-101. Referate des Internationalen Workshop-Symposiums, Eisenstadt, 5-6. Oktober 2001. Hrsg. Von Gerhard J. Winkler. /Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland/ (WAB) Band 108. Eisenstadt 2003.

„Franz Liszt et Pauline Viardot-Garcia.’ In: *Liszt et la France. Musique, culture et société dans l’Europe du XIXe siècle.*”Sous la direction scientifique de Malou Haine et Nicolas Dufetel en collaboration avec Dana Gooley et Jonathan Kregor, p.239-248. / Musicologie S collection dirigée par Malou Haine et Michel Duchesneau. / Librairie Philosophique J. Vrin, France 2010.

Folyóiratban.

„Musicien humanitaire.” In: *The Liszt Society Journal* [GB, 1995], p.62-69.

„Unpublished Liszt Letters in Munich. In: *Journal of the American Liszt Society*, Vol.29, January- June 1991, p.12-26.

„Dem Andenken Richard Wagners (*Die Trauergondel I., II., R.W.Venezia, Am Grabe Richard Wagners.*)” In: *Liszt Saeculum* 52/1/1994. International Liszt Centre for 19th Century Music. [Stockholm]. p.13-19.

„Il sommeille sur le seuil de la postérité- S’ouvrira-t-elle pour lui?” In: *Ostinato rigore*, 18/02, Revue internationale d’études musicales, Paris., p.153-168.

„Understanding the Hungarian Reception History of Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie (1859/1881)”. In: *FLORES MUSICAIS: A Festschrift in Honor of Fernando Lares upon his 80th Birthday*. A double issue of the *Journal of the American Liszt Society* LIV/V, 2006.

„Vier unbekannte Briefe Anna Liszts.” In: *Quaderni dell’Istituto Liszt*. Collana diretta da Rossana Dalmonte, 8. Rugginenti: Milano 2009, 91-106.

„Книга Листа о цыганской музыке”. In: *Звезда* 2011/3, Санкт-Петербург. (A „Liszt Cigány-könyvének magyarországi fogadtatása”, *Muzsika*, 43/12, 44/1 orosz fordítása.

„On Liszt’s *Trois Odes funèbres*”. In: *Journal of the American Liszt Society*, vol. 64, 2013, 19-34.

„Bayreuth, Richard-Wagner-Archiv: Univeröffentlichte Liszt-Dokumente.” In: *Quaderni dell’Istituto Liszt*, Collana diretta da Rossana Dalmonte, 13. Rugginenti: Milano 2013, 1-43.

d) Belföldön megjelent tanulmányok.

Kötetben.

„Liszt Ferenc: Revive Szégedin!” In: *Magyar Zenetörténeti Tanulmányok Kodály Zoltán emlékére*. Szerk. Bónis Ferenc. Bp. Zeneműkiadó, 1977. 307-319.old.

„Liszt Anna és Ferenc. Kettős arcképvázlat, levelezésük tükrében.” In: *Zenetudományi dolgozatok 2000*. Szabolcsi Bence emlékére, születésének 100. évfordulója alkalmából. Szerk. Sz. Farkas Márta. Bp. MTA Zenetudományi Intézete, 2000. 95-104.old.

„Kókai Rezső, Koessler kései tanítványa.” In: *A nemzeti romantika világából*. Magyar Zenetörténeti tanulmányok. Szerk. Bónis Ferenc. Bp. Püski, 2005, 268-274.old.

„Liszt Ferenc: Három gyászóda, LW 112/1,2,3”. In: *Részletek az egészhez*. Tanulmányok a 19. és 20. század magyar zenéjéről. Emlékkönyv a 80 éves Bónis Ferenc tiszteletére. Szerk. Ittész Mihály. Bp. Argumentum, 2012, 188-208.old.

Folyóiratban.

„Vier unveröffentlichte Briefe Hans von Bülow's an Sándor Bertha.” In: *Studia musicologica*, Tomus II., fasc. 1-4. Bp.1962. p. 321-329.

„Római Liszt dokumentumok.” In: *Magyar Zene*, XIX/1, Bp.1978. márc. 55-75.old.

Franciául in: *Studia musicologica*, 21, 1979. p. 319-344.

„Liszt Ferenc és Michelangelo Caetani, Sermoneta hercege.” In: *Magyar Zene*, XX/2, 1979. jún. 173-197.old.

Franciául in: *Studia musicologica*, 21, 1979. p.239-265.

„Liszt Ferenc, Carl Alexander weimari nagyherceg és Michelangelo Caetani, Sermoneta hercege.” In: *Magyar Zene*, XXIV/3, 1983 szept. 291-304. old.

Franciául in: *Studia musicologica* 21, 1979. p.145-158.

„Megnyílik-e számára a halhatatlanság kapuja? (A párizsi szaksajtó az élő és halott Liszt Ferencről, 1886-ban.) In: *Magyar Zene*, XXV/1, 1984 márc. Bartha Dénes 75. születésnapjára. 51-58.old.

„Musicien humanitaire.” In: *The New Hungarian Quarterly*, XXVII/103, Autumn 1986. p.85-92.

„Liszt Anna. Arcképvázlat Liszt Ferenc édesanyjáról, ismeretlen dokumentumok fényében.” In: *Magyar Zene*, XXVII/2, 1986 jún. 126-166.old.

Németül: „Madame Liszt. Versuch eines Bildnisentwurfs...” In: *Studia musicologica* 27, 1985. p.325-378.

„Liszt és Émile Ollivier.” In: *Magyar Zene*, XXVIII/1, 1987 márc. 75-87.old.

Angolul in: *Studia musicologica*, 28, 1986. p. 65-77.

„A Liszt család levelestárából.” In: *Magyar Zene*. XXVIII/2, 1987 jún. [141-172.old.]

Németül in: *Studia musicologica*, 31, 1989. p. 441-463.

„Két nemes muzsikussal, akik nyitott szívvel hallgatták egymást. Liszt Ferenc kiadatlan levelei Camille Saint-Saënshez.” In: *Magyar Zene*, XXVIII/4. 1987 dec. 426-436.old.

Angolul: „Three Unpublished Letters by Liszt to Saint-Saëns”. In: *The New Hungarian Quarterly*, 29/11, Autumn 1988. p.222-229.

„Liszt és Pauline Viardot. (Hét kiadatlan levél ürügyén.)” In: *Magyar Zene*, XXIX/3, 1988 szept. 311-323.old.

Franciául in: *Studia musicologica*, 32, 1992 p.187-202.

„Liszt, az apa és nagyapa. – Kiadatlan levelek Cosimának és Daniela von Bülow-nak.” In: *Magyar Zene*, XXXI/1, 1990 márc. 46-56.old.

Angolul in: *The New Hungarian Quarterly*, 121, Spring 1991. p.118-131.

„Kiadatlan Liszt-levelek Münchenben.” In: *Magyar Zene*, XXXI/4, 1990 dec. 373-393.old.

„Zur Bedeutung der unveröffentlichten Familienbriefe für das thematische Werkverzeichnis Franz Liszts.” In: *Studia musicologica*, 34, 1992, 3-4. 435-443.old.

„Liszt Ferenc ismeretlen családi levelei.” In: *Muzsika*, 39/10, 1996 okt. 19-24.old.

„Madame Liszt. [Nem azonos a régebbi *Studia* cikkel!] The Correspondence Between Liszt and His Mother.” In: *The Hungarian Quarterly*, 41, Summer 2000. p.151-159.

„Liszt cigánykönyvének magyarországi fogadtatása.” I. rész, 1859-1861, In: *Muzsika*, 43/12, 2000 dec. [20-25.old.]. II. rész, 1861-1886. In: *Muzsika*, 44/1, 2001 jan. 11-17.old.

„Ismeretlen dokumentum Liszt Ferenc haláláról.” In: *Muzsika*, 48/4, 2005.ápr. 10-13. old.

Ugyanez németül „Ein unbekanntes Dokument über Franz Liszts Tod”: in: *Studia musicologica*, 46/3-4, 2005, 403-412, és angolul: „Death in Bayreuth. An Unknown Document about the Death of Franz Liszt.” In: *Hungarian Quarterly*, Vol. 46, Winter 2005, 150-157.

„Liszt Ferenc és az utókor. Az Országos Liszt Ferenc Társaság, 1932-1945”. In: *Magyar Zene* 2006/1, XLIV/1 73-114.

„Liszt Ferenc és az utókor. A Liszt Ferenc Társaság történetének előző felvonása: az Országos Liszt Ferenc Társaság, 1932-1945.” [Az előző cikk rövidített, illusztrált változata.] In: *Muzsika*, 49/6, 2006. Június, 11-15.

„Franz Liszts Briefe an Emilie Merian-Genast aus den Beständen des Goethe- und Schiller-Archivs, Weimar.” Teil 1,2. In: *Studia musicologica*, Vol. 48, 49, Bp. 2007-2008., 353-390, 143-192.

„Emilie (Merian)-Genast, Liszt’s Confidante.” *The Hungarian Quarterly*, Vol.49, Spring 2008, 155-166.

„Program és magyar idióma Liszt egyházi műveiben.” In: *Muzsika*, 54/10, 2011. október, 7-9.

„Unveröffentlichte Liszt-Dokumente aus deutschen Bibliotheken.” In: *Studia musicologica*, Vol.53/4, September 2012 [nov. 2013],.383-457.

„Ismeretlen Liszt-dokumentumok német könyvtárakban.” In: *Magyar Zene*, 2013/3, 282-296.

„Az utolsó tekercs: 29 ismeretlen Liszt-dokumentum a bayreuthi Richard-Wagner-Archívban.” In: *Magyar Zene* 2013/4, LI/4, 400-406.

„Kiadatlan Liszt-levelek a weimari Goethe.Schiller Archívumból’ In: *Magyar Zene* 2015/2, 207-236

„Unveröffentlichte Liszt-Briefe aus Weimar und Dresden.” In: *Studia musicologica*, vol. 56.No.1, March 2015, 39-70

e) Szerkesztés-válogatás.

Franz Liszt Beiträge von ungarischen Autoren (Béla Bartók, Lajos Bárdos, Ernő Békefi, Zoltán Gárdonyi, Margit Prahács, Bálint Sárosi, László Somfai, István Szelényi). Hrsg. von --. Bp.Corvina, 1978.

Liszt 2000. A nagy magyar és európai mester a 21. század küszöbén. The Great Hungarian and European Master at the Threshold of the 21st Century. [Öt nyelvű tanulmánykötet: az 1999.májusában a Liszt Ferenc Társaság által szervezett Nemzetközi Liszt Konferencia válogatott előadásai, jegyzetekkel, bibliográfiákkal, illusztrációkkal. Edited by --. Bp. Liszt Ferenc Társaság, 2000.

f) Tudományos munka bírálata.

„Hol van Kelet-Európa?” (Serge Gut: *Franz Liszt. Les éléments du language musical*. Paris, Éd. Klincksieck, 1978.) In: *Magyar Zene*,XVII/4, 1976.dec., 392-400.old.

Franciául in: *Studia musicologica*, 18,1976. p. 380-387.

„Liszt Triumphant. Alan Walker: *Franz Liszt*, Vol.1. The Virtuoso Years 1811-1847.” In: *The New Hungarian Quarterly*, XXV/95, Autumn 1984. p.151-157.

„Liszt. Conclusion to a Life.” (Alan Walker: *Franz Liszt*, Vol. Three. The Final Years 1861-1886. New York, A.Knopf, 1996. In: *The Hungarian Quarterly*, Vol.38, Spring 1997. p. 125-130.

„A nagy biográfia befejező kötete. Alan Walker: *Franz Liszt Vol. 3. The Final Years.*” In: *Magyar Zene*, XXXVII/2, 1999 márc. 189-196.old.

„Franz Liszt un saltimbanque en province.” Szerk. Nicolas Dufetel – Malou Haine. /Collection Perpetuum mobile. / Symetrie, Lyon 2007. Magyarul: „Egy vándor csepürágó vidéki fellépései Franciaországban”. In: *Magyar Zene*, 02.08. XVI/1, 113-117.

Serge Gut: „Franz Liszt les éléments du langage musical.” ArmoniZ Zurfluh,h.n. 2008. In: *Magyar Zene*,

Franz Liszt. „Letters to Magnolet”. Szerk. Pauline Pocknell, Malou Haine, Nicolas Dufetel. In: *Hungarian Quarterly*, vol. 52 No. 202-203, Summer – Autumn 2011 35-42.Magyarul: „Liszt levelei Carolyne Wittgenstein hercegné lányához – végre eredeti nyelven.” In: *Magyar Zene* 2011/3, 366-372.

g) Kisebb tudományos értékű közlemények.

„Kókai Rezső 75. születésnapjára.” In: *Magyar Zene*, XXI/4, 1980 dec. 411-413.old.

„Hírhedett zenésze a világnak.” (Liszt Ferenc születésének 175., halálának 100. évfordulójára.) In: *Nyelvünk és kultúránk* 62, 1986 márc. 9-14.old.

„Van-e hangod, szív háborgatója?” – Liszt Ferenc születésének 175., halálának 100. évfordulóján.” In: *Kortárs*, XXX/7, 1986 július. 85-93.old.

Újra in: *Látóhatár*, 1986 szept. 127-140.old.

„Bátor hittel” ... Liszt Ferenc kétszázadik születésnapja elé.” In: *Magyar Szemle*, Új folyam XIX/11-12, 2010 december, 107-120. Ugyanez angolul in: *Hungarian Review*, Vol./II/2, March 2010.63-73. A javítások a májusi számban.

„Liszt Ferenc és Szekszárd.” In: *Dunatáj*, IX/3, 1986 aug. 4-12.old.

Újra in: *Szekszárd és nagyvilág. Liszt Ferenc 1811-1886.* Szerk. Csányi László. Szekszárd 1986. 3-11.old.

„Az európai szellemiségű művész”. In: *História*, XXXIV/3, 3-10.

h) Zenei könyvek fordításai

Cosima Wagner: Napló. Vál. Kroó György. Gondolat, Bp. 1983

Kenneth Hamilton: Az Aranykor után. Rózsavölgyi, Bp., 2018

Schiff András: A Zenéről [„] szerk. és egyes esszék fordítása. Vince Kiadó, Bp.2001

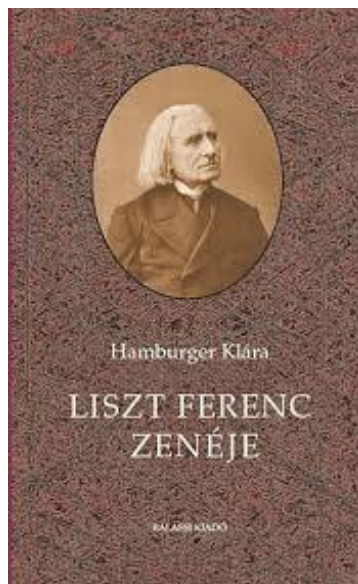
Ismételten: in Sch. A.: Zene és csend. Magvető, Bp. 2003

Robert Schumann: Válogatott írások. Rózsavölgyi, Bp. 2020

Liszt Ferenc: A magyarországi cigányokról és zenéjükéről. Saját költségemen. Szerk. Kertész Márta. Fordította, magyarázó előszóval és jegyzetekkel ellátta Hamburger Klára. Balassi Kiadó, Bp. 2020.

IV.

MÁRKUSNÉ NATTER-NÁD KLÁRA RECENZÍÓJA⁴



Balassi Kiadó Budapest, 2010.

Liszt bicentenáriumi év első jelentős könyvbemutatója 2011. január 25-én volt a Régi Zeneakadémia Liszt Ferenc Kamaratermében.

Dr. Domokos Zsuzsanna a Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont igazgatója köszöntötte a megjelenteket és bemutatta a könyvbemutató résztvevőit. A külső megjelenésében elegáns szép kiadású könyv a Balassi Kiadó gondozásában jelent meg. A kiadó igazgatója *Soóky Andrea*, bevezetőjében a tartalmi munkálatok során megvalósult jó szerzői együttműködést méltatta. *Hamburger Klára* az MTA

⁴ Parlando 2011/6.

doktora, zenetörténész beszélgető partnere *Dr. Batta András* a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem rektora volt.

A zenei hangulatot *Lajkó István* zongoraművész, Liszt Ferenc: 123. Petrarca szonett művének átélt előadásával alapozta meg.

A könyv szerzője *Dr. Hamburger Klára*, Liszt életművének elhivatott kutatója – ismertek korábbi Liszt publikációi, és a Liszt Ferenc Társaság főtitkári tisztében hosszú éveken át kifejtett aktív tevékenysége. – A kedves közvetlen stílusban folytatott beszélgetés során a szerző szólt az előző *Liszt kalauz* című könyvéről, megemlítette, hogy munkája során hatással voltak egykori tanárai, mint a könyv ajánlása is *dr. Gárdonyi Zoltán emlékének* szól, és köszönetét fejezte ki mindazoknak, akik e munkában segítségére voltak. Az elhangzott szavakat, most a legautentikusabb formában idézzük, amint az megjelenik a könyv első, MENTSÉG című fejezetében írott szövegével, mely az 1985-ös keltezésű könyv előszavát idézi.

„Ez a kötet a Liszt-év – a zeneszerző születése 175. és halálának 100. évfordulója –alkalmából készült tisztelgés a magyar és az egyetemes zenetörténet kiemelkedő mestere emlékének. A Zeneműkiadó *Kalauz* sorozata keretében, egyenként, értékelő elemzésekben mutatja be műveit. Úgy, hogy egyszersmind életrajzi háttérükre, ha lehet – kivált magyarországi – fogadtatásukra is utal. Elsősorban a nagyközönséghez szól. Mindazoknak szeretne tájékoztatást adni, akiket a magyar kultúra történetének ez a nagy személyisége alkotásai tükrében is érdekel, akik a rádió, a televízió, a hanglemez közvetítésével, vagy élő zeneként, hangversenyen találkoznak művészetével. De talán nyújthat fogódzót a zenét tanítóknak és tanulóknak is.” – A mentség egyik oka, a kottapéldák hiánya, másrészt: „...hogyanek a hallatlanul gazdag, mintegy hétszáz művet magában foglaló oeuvre-nek természetesen csak töredékéről eshet itt szó.”

A Liszt kalauz megjelenése óta mintegy negyed évszázad telt el, természetesen azóta sokat haladt a Liszt-kutatás Magyarországon és mind több európai országban. Hamburger Klára is fáradhatatlanul folytatta elkötelezett munkásságát, mint arról az ELŐSZÓ című fejezetben ír:

„Magától értetődik, hogy Liszt Ferenc személyiségével és zenéjével foglalkozva (több leveleskötetnek, tanulmánynak magam vagyok szerzője) a saját véleményem is változott az elmúlt évtizedekben. Mindenképpen időszerűvé vált tehát, hogy a bicentenáriumra felfrissítsem, kiegészítsem az egykori szöveget a mások és a magam kutatásainak eredményeivel. Az ott ismertetett művek sorát sikerült kibővítenem: egy német-francia dalcsozor (Goethe- és Heine-, Victor Hugo-dalok különféle változatai, egy Musset-dal) bemutatásával. Annak pedig mindenképp hasznát látja az olvasó, hogy ezúttal számos kottapéldával illusztrálhattam mondandómat.”

Az Olvasó, ha kezébe veszi a könyvet a TARTALOM pontos eligazítást nyújt Liszt műveinek jegyzékéről öt nagy fejezetben bemutatva az ismertetett műveket. VALLÁSOS ÉS EGYHÁZI MŰVEK – Oratóriumok, Misék; ZENEKARI MŰVEK – Liszt és a zenekar, Szimfonikus költemények, Egyéb szimfonikus művek; VERSENYMŰVEK – Liszt és a versenymű; ZONGORMŰVEK – Liszt és a zongora; DALOK – Liszt és a dal. Mindezt még megelőzi egy fejezet: LISZT FERENC NEVEZTES „KERESZT” MOTÍVUMA.

Idézzük a szerzőt, akinek a figyelmes megszólításával indul az a közvetlen kapcsolat író és olvasó között, ami végig jellemző ezen a tudományos tartalmú, tekintélyes 530 oldal terjedelmű könyvön.

„Kedves és tisztelt Olvasó!

Mielőtt rátérnék Liszt Ferenc alkotásainak ismertetésére, szeretném bemutatni a Liszt oeuvre-jén mintegy mottóként végigvonuló, a zeneszerző által „a kereszt hangszimbólumá”-nak nevezett gregorián *szó-lá-dó* motívumot, és – a teljesség igénye nélkül – előfordulási helyeit.”

A szerző tudományos igényességgel mutatja be az egyes műveket. Korrekt adatokkal szerepel: a kompozíció éve, a szöveg eredete, a bemutató ideje és helye, az előadó együttes – hangszerek megnevezése, a megjelenés, ajánlás, átdolgozások. És ezeken kívül szerepel egyes műveknél előforduló speciálisan lényeges egyéb adat is. De minden esetben az utolsó adat következetesen a *Műjegyzék* számát jelöli. A költemények minden esetben eredeti nyelven való közlése mellett – ismert, neves költőink – magyar fordítása is szerepel. Az elemzések megértését, pontosítását a kottapéldák gazdag sora egészíti ki. Éppen

ez egyik jelentős eltérés az eddig ismert és publikált elemzésektől, és ugyanakkor példázza a könyv gazdag, sokoldalú kialakítását.

Minden egyes mű létrejöttének körülményei kapcsán Liszt Ferenc életének és korának megismerése érdekes, olvasmányos stílusa megragadja az olvasó érdeklődését. Néhány idézet Liszt személyes hangú levelezéséből, egykori sajtóhírek anyaga, szinte mozaikszerűen alakítja ki az életművet és felejtethetlenné teszi a leírt történetek tartalmát.

Amint Liszt Ferenc zongoraművei nélkül a 19. század vége óta világszerte elképzelhetetlen a koncertező pianisták repertoárja, zenekari alkotásai között vannak nagyon népszerű, gyakran játszott, de emellett néhány ritkán hallható művek. Vallásos, egyházi műveit azonban szinte csak magyar templomokban, olykor hangversenytermekben szólaltatták meg, külföldön kevésbé ismertek, jellemzően azon Liszt-Társaságok előadásain szerepelt, melynek vezetői magyar származásúak, (Amszterdamban Scholcz Péter, Eschweilerben Ács József.)

Az elmúlt évtizedek során sok új adat merült fel Liszt műveivel kapcsolatban. Megemlítenénk talán az egyik legfrissebb történet az *Esztergomi mise* előadásával kapcsolatban. – „Liszt Ferencet, a zeneszerzőt, sokat és sokan támadták. De egyetlen művének sem volt olyan viszontagságos, sok-sok keserűséget, évtizedekig fájó sérelmet okozó sorsa, mint ennek a misének.” De hogy részleteiben mi mindent jelentett ez? az események megismerését a továbbiakban a kedves olvasó figyelmébe ajánljuk. –

Azonban, hogy miként kárpótolta az utókor, álljon itt néhány adat: Bár Liszt Ferenc bízott benne, hogy művét 1859-ben a római Szent Péter-bazilikában előadják, erre nem került sor. A kéziratot Ács József orgonaművész megtalálta és 2007-ben saját kiadásban megjelentette. A Vatikáni változat ősbemutatóját 2007-ben Eschweilerben, majd 2008 augusztusában Esztergomban, másnap Budapesten a Belvárosi Főplébánia templomban tartották. – Amit most kiegészítésként hozzáfűzhetünk: 2010 novemberében a *Vatikánban előadásra került az Esztergomi mise*, 250 fős kórus részvételével, Ács József karnagy vezényletével.

A Liszt-művek eddig publikálatlan sorát újabb műfajjal bővítve a DALOK című fejezet mutatja be. Természetesen nem tartalmazhatja valamennyi Liszt-dal

bemutatását, a válogatás nagy költők megzenésített verseit foglalja magába. Hat Goethe-dal, hét Heine- hat Victor Hugo-dal és az egyetlen Musset-dal, kerül elemző bemutatásra. És végül: Victor Hugo – még utoljára *Le Crucifix* című Liszt idős-kori dala. Ennek elemzése zárja a könyv tartalmi részét melynek utolsó meghatározó mondata: „*A Le crucifix a testi és lelki bajoktól szenvedő, öreg, magányos művész kivételesen intim és megrendítő vallomásai közül való.*”

A szerző sokrétű, gondos kutató munkájának bizonyítéka az IRODALOM fejezetben felsorolt címjegyzék. – Levelek, írások; Memoárok, naplók; Monográfiák, gyűjteményes kötetek; Tanulmányok; Zenei kéziratok, katalógusok, bibliográfiák; Részletes analízisek a Kroó György szerkesztette “A hét zeneműve” c. sorozatban. – Gazdag tárházát mutatja be mindenekelőtt a nagyszámú magyar és neves külföldi zenetudósok munkáinak.

A könyv végén néhány korabeli kép fotója található – a budapesti Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont állományából – melyek stílusosan elevenítik fel a kor ízlését, hangulatát.

Elismerés és köszönet illesse a szerzőt, *Hamburger Klárát*, e nagy volumenű munka elkészítéséért, hogy éppen e kivételes bicentenáriumi év alkalmából közre bocsátja a zenét kedvelő, kultúrát tisztelő, a zenekultúra megismerésére és saját ismereteinek bővítésére mindig nyitott közönség számára, a világhíres magyar zeneszerző *Liszt Ferenc zenéjét*.

V.

HAMBURGER KLÁRA ÍRÁSAI, TANULMÁNYAI (Válogatás)

LISZT CIGÁNYKÖNYVÉNEK MAGYARORSZÁGI FOGADTATÁSA ELSŐ RÉSZ - 1859-1861

(Muzsika, 2000/12.)

LISZT CIGÁNYKÖNYVÉNEK MAGYARORSZÁGI FOGADTATÁSA MÁSODIK RÉSZ - 1881-1886

(Muzsika, 2001/1.)

ISMERETLEN DOKUMENTUM LISZT FERENC HALÁLÁRÓL

(Muzsika, 2005/4.)

LISZT ÉS VICTOR HUGO

(Muzsika, 2009/1.)

PROGRAM ÉS MAGYAR IDIÓMA LISZT EGYHÁZI MŰVEIBEN

(Muzsika, 2011/10.)

LISZT ANNA ÉS FERENC

Kettős arcképvázlat levelezésük tükrében⁵

ZENETUDOMÁNYI DOLGOZATOK

Hamburger Klára tanulmánya a kötet 95. oldalán kezdődik.

FISCHER ANNIE ZONGORAESTJE⁶

1969. január 24-én Fischer Annie muzsikálásában gyönyörködhattunk a Zeneművészeti Főiskola nagytermében. Ezúttal ismét kedves, kimeríthetetlen szerzőit szólaltatta meg: Mozartot és Beethovent, Schumannt és Lisztet. Ezekkel a szerzőkkel (Lisztet a h-moll szonáta képviselte!) sohasem lehet betelni; és különösen azért nem, mert nagy művésznőnk maga is kincsesbányának érzi ezt a muzsikát, amelybe művészpályája során egyre mélyebben hatol be, s egyre újabb értékeit hozza felszínre – ezeket pedig a maga sajátos, ellenállhatatlan költői varázsával közvetíti hallgatóságának.

Mozart ritkán hallható c-moll fantáziájának (K. 396) nagyszerűen összefogott előadásában mindenekelőtt a mű sötét, drámai alaptónusát, a 26 esztendő Mozart zenéjének szenvedélyességét hangsúlyozta. Ezt a sok szállal a múlthoz kapcsolódó, s ugyanakkor a jövőbe mutató, merész és érdekes Mozart-művet Beethoven „középső” c-moll szonátája, az ún. „Pathétique” követte. Fischer Annie magától értetődő egyszerűséggel, lenyűgözően szólaltatta meg a közkedvelt kompozíciót, egészében és részleteiben, dallamosságában és színeiben, formai arányaiban egyaránt. Nem egy emlékezetes pillanatnak lehettünk részesei Liszt h-moll szonátájának hallatán is, különösen a mű lírai jellegű szakaszaiban. Az est legnagyobb eseménye mégis, kétségkívül Schumann „Phantasiestücke” (Op. 12) című ciklusának előadása volt. Először hallhattuk ezt a művet Fischer Annie-től, aki éppen Schumann zenéjének par excellence hivatott tolmácsa. Talán a fiatal Schumannnak ez az érzelmekben hallatlanul gazdag, roppant színes, szenvedélyes-álmodozó, erőteljes és ugyanakkor a

⁵ HUN-REN BTK ZTI, 2000

⁶ Muzsika 1966/4.

humort sem nélkülöző, csapongó, fantáziadús, romantikus, minden ízében költői világa az, amelyre művésznőnk a legérzékenyebben rezonál. S előadásával mindannyiszor – most is – maradandó élményt nyújt közönségének. Fischer Annie-nak voltaképpen Schumann valamennyi zongoraművét el kellene játszania, hangversenyen és lemezre! Nagy örömet szerzett most mindnyájunknak, akik hallhattuk elragadó interpretálásában a gyönyörű hangszínen megszólaló, bensőséges „Des Abends”-et, a lélegzetelállító szépséggel megformált „Warum”-ot, a szellemes-kedves „Grillen”-t, a Kinderszenen-nel oly rokon színes „Fabel”-t, „Ende vom Lied”-et, a szenvedélyes „In der Nacht”-ot, élénk izgatott „Traumes Wirren”-t – ezt a csodaszép, és szerzőjéhez méltó poézissel megszólaltatott ciklust.



[H-moll szonáta - Piano Sonata in B minor \(S. 178\)](#) (31:41)

© 2011 HUNGAROTON RECORDS LTD.

[\(Fantasiestücke, Op. 12: I. Des Abends\)](#) (3:55)

[Annie Fischer: Schumann-Kinderszenen Op.15 \(part 1/2\)](#) (9:51)

[Schumann - Kinderszenen - A. Fischer 1964](#) (18:28)

N. PONGRÁCZ ERZSÉBET „ZSIZSI NÉNI”
(1906. március 20. – 1964. december 25.)
Megkésett emlékezés egy kiváló zongoratanárra⁷

1946-ban, a II. világháború vége utáni lelkes felszabadultság idején, amikor rövid időre demokráciának látszott Magyarország egyik megszervezője volt a Magyar Zenepedagógusok Munkaközösségének. „Hogy mi mindent végzett, nem is tudjuk részletezni, de itt van az eredmény: a sok bizonytalan egzisztenciájú zenepedagógus biztos révbe került” – írják többek között hálás kollégái 1949. december 4-én, amikor megszűnt ez a remek szervezet. „Kedves Zsizsink, Te vagy ez a Pongrácz Erzsébet, a 97 zenetanár álláshoz jutásáért vívott harc oroszlánrészét Te végezted, az eredményt Neked köszönhetjük! Fáradhatatlanul küzdöttél azért, hogy kartársaidat révbe juttasd [...] Köszönjük ezt Neked szívünk egész melegével és szeretetével [...] Munkánkban mindig Téged fogunk példaképül tekinteni, mint a közösségért végzett munka lelkes harcosát!”

A levél aláírói a 20. század második felének neves zenepedagógusai: R. Chitz Klára (ő fogalmazta), S. Mannaberg Rózsi, K. Barna Erzsébet, L. Eisner Lili, L. Bergl Hédi, K. Kempfner Lujzi, S. Bíró Kató, Horváth Józsefné, Várnai Klára, P. Lányi Margit, Wertheimer Ilona, H. Bálint Ágnes, P. Szőke Gabriella, Schichtanz Lorándné, Herz Adrienne és utolsóként, a legismertebb: Máthé Klári.

Ebben a szellemben emlékezett meg „Zsizsiről” meleg hangú nekrológiában Veszprémi Lili is, a Parlando 1965. márciusi számában. Itt azt is megtudhatjuk, hogy Pongrácz Erzsébet erőfeszítéseinek eredményeképpen, több mint 500 taggal, vidéki munkacsoportok is alakultak. Hogy a szociális biztonságon jóléti alapot is szervezett!) kívül gondja volt a kollégák szakmai fejlődésére, az új közönség nevelésére is, arra, hogy az ifjúsággal (amely akkor minden fajta kirekesztés nélkül, ingyen tanulhatott zenét) megszerettesse a művészi muzsikát. A tanároknak rendszeres továbbképző tanfolyamokat szervezett, és ismeretterjesztő előadásokkal egybekötött tanári hangversenyeket, kiváló előadókkal. A zenét tanuló diákok növendékhangversenyeken, országos zenei versenyeken ismerkedhettek meg egymás eredményeivel: életre szóló barátokat, impulzusokat nyerhettek.

⁷ Parlando 2009/2.

Nagyszerű és önzetlen szervező munkáján túl, sőt mindenekelőtt, kiváló zongoratanár volt. A budapesti Zeneakadémián tanult, és 1936 – 1938-ig magánúton, majd továbbképző tanfolyamain Varró Margitnál. A híres tanárnő már New Yorkból küldte, 1939. március 20-án, meleg hangú, elismerő ajánlólevelét, amelyben igazolja: Pongrácz Erzsébet nagyon eredményes növendéke volt, „igen tehetséges és sikeres tanárnak bizonyult”, akit „dinamikus és derűs lénye miatt szeretnek tanítványai.”

Ez utóbbinak talán leghitelesebb tanúja vagyok, hiszen kezdettől, 8 éves koromtól, a Budapesti Zenekonzervatórium (ma: Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola és Gimnázium) zongora tanszakának befejezéséig, 10 évig lehettem a növendéke. A zenei írás-olvasás, a forma, a harmónia alapelemeire, a nagy zeneszerzők életrajzára is ő tanított. 1942 és 1944 között ő járt hozzánk. Kiderült, édesapámmal ismerték egymást: apám orvosként gyógyította volt az ő apját; szüleimhez ezután személyes barátság fűzte, anyámmal hatalmasakat tudtak együtt nevetni. A háború után 1949 őszéig magántanítványa voltam, résztvevője szakmai bemutatóinak, az általa szervezett növendékhangversenyeknek, az Országos Ifjúsági Bartók-versenynek. Éppen annyi ideig volt főtárgy tanára a „Konzinak”, ameddig én a hallgatója: 1949 – 1953-ig. Akkor megelégte a Rákosi-korszak intrikáit, férjével Sopronba költözött, és ott tanított, míg csak 1956-ban (legálisan, valamivel a forradalom előtt) ki nem vándorolt Svájcba. (Fiát már 1947-ben, érettségi után kiküldte, és azóta nem láthatta.)

Széles látókörű, művelt, több nyelven beszélő pedagógus, kiváló ízlésű zenész volt, Varró Margit iskolájának méltó képviselője, az akkor legmodernebb szempontok szerint oktatott. Azonnal megalapozta a helyes tartást, egészséges játszásmechanizmust, szép és választékos billentést. Koncentrációra, önkontrollra nevelt. Kezdetől értékes zenét játszatott, korszerű, jó kiadásokból: Mozartot és Bachot meg sok, nálunk nem ismert barokk darabot és Bartókot, a Gyermeknek 1945 előtt semmiképp sem tartozott a „kötelező” anyaghoz. Azonnal kis kánonokat énekeltetett, zongorával, a Bach-Prelúdiumokat, Invenciókat (valamennyit!) úgy kellett megszólaltatnunk, hogy az egyik szólamot (máskor a témabelépéseket) énekeltük, a többit zongoráztuk; kotta nélkül is meg kellett tanulnunk a szólamokat. A „Konziban” már urtext-kiadásból tanította a Wohltemperiertes Claviert, két év alatt közel mind a 48 darabot; az akkori felfogás szerint stílusos előadásban, azaz a „Die wahre Art das Klavier zu spielen” szerinti ornamentikával, „nem romantikus” módon.

A „Konziban” mindig közös órákat tartott, rendszeresen meg kellett egymást hallgatnunk és bírálnunk, ami nagyon tanulságosnak bizonyult. Szerettük őt, sokat tanultunk tőle – de féltünk is. Mert rendkívül igényes volt, teljes odaadással oktatott, is ugyanezt követelte tőlünk, plusz órákkal készítette fel a vizsgákra, hangversenyekre. Bár mint zenetudományi szakos hallgató, a Zeneakadémián is kitűnő tanároktól, Jevgenyij Vulintól, majd Horusitzky Zoltántól tanultam nekem a zongora, a zongorázás (a másoké is, meg a magamé, ha nagy ritkán még odamerészkedem a hangszerhez) – azt jelenti: Zsizi néni. Az ő megjegyzéseit, szakkifejezéseit hallom. Emberileg is mindig számíthattam rá, akár orvoshoz kellett kísérni (apám akkor halt meg, anyám lázasan feküdt), akár Bartha Dénes tanár úrnak felvételi előtt bemutatni, és mikor ez először nem sikerült, a Bölcsészkaron személyesen Zádor Anna művészettörténész professzor jóindulatába ajánlani.

Genfi korszaka vált élete másodvirágzásává. Nemcsak a szabadság, a gyönyörű táj, a fia közelsége miatt, rendkívüli vitalitásával, tehetségével odakint hamar sikerült egzisztenciát teremtenie, anélkül, hogy kötött állást vállalt volna. Kórusokat kísért, Bartókról, Kodályról tartott sikeres előadásokat, melyeket maga illusztrált zongorán. A hatvanas évek elejétől volt igazán elemében: nemzetközileg elismert specialistája lett annak, amivel már régóta sikeresen foglalkozott: ő lett az „elrontott” zongoristák orvosa. Nyaranként felnőtteknek, művészeknek és tanároknak tartott továbbképző tanfolyamokat Genfben, Német- és Finnországban a technikai, zongorázás-mechanikai zavarok megszüntetése céljából. Hozzá is sokan utaztak, Európából és a Tengerentúlról. Újságcikkek, hálás és rajongó „meggyógyított”, felszabadult pianisták elragadtatott levelei tanúskodnak sikeres működéséről. Módszerét – Madame Elisabeth Nagy-Pongrácz néven – a Schweizerische Musikzeitung 1962/1-es számában, „Klaviertechnische Spielstörungen” címmel megjelent tanulmányában foglalta össze.

Kivándorlása után is állandó kapcsolatban maradtunk: rendszeresen leveleztünk, beszámolt a munkájáról, kottákat kért, érdeklődött a mi körülményeinkről, kislányomnak ruhácskákat küldött. Genfben boldog volt, aktív és elismert – szeretett élni. Mindig azt írta, nincs egy perc szabad ideje. Voltaképpen a jólét áldozata lett, túlságosan korán: 58 éves volt, amikor 1964 karácsonyán, a fiától kapott kocsiban a csúszós úton fának ütközött, ő azonnal meghalt, félje valamivel később. Nagyon nagy kár érte.

Ma már csak kevesen vagyunk, akik hálás szeretettel emlékszünk rá. (Hozzájárt, zongora melléktárgyra, néhai Peskó György orgonaművész és néhai Bojtor Imre népdalénekes.) Zongoraművész egyikünkől sem lett, de zenei pályára többen mentünk. Tanár lett Bánrévyné Koltay Mária, Karap Éva, jeles muzikológus Frankfurtban Susanne Grossmann-Vendrey. Nemzetközileg ismert és elismert dr. Szabó Helga kandidátus, az ELTE több díjjal kitüntetett egyetemi tanára, és Nyékyné Kőrösy Mária, aki évtizedeken át a párizsi Pompidou-központ zenei könyvtárát vezette. A Liszttel foglalkozó szűkebb szakirodalomban talán nem ismeretlen e megemlékezés írójának neve sem:

VI.

FOTÓK HAMBURGER KLÁRÁRÓL



Esküvői felvétel 1957-ből férjével, Kertész Ivánnal⁸

⁸ Családi fotó



Alan Walkerral (Kanada, 1994)⁹



Nemzetközi Liszt-konferencia, Stockholm, 1996

⁹ Három fotó a Muzsika c. folyóiratból (2004/9.)



Lator László és Wolfgang Wagner társaságában (1997)



<https://burgenland.orf.at/>



Frankl Péter és felesége Hamburger Kláránál (j.) (2024)¹⁰

¹⁰ Családi fotók



Hamburger Klára és leánya, Kertész Márta (2024)



<https://kulturpara.blog.hu/2019>